

Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában

Turczel Lajosnak szeretettel

ANDRÁS GÖRÖMBEI

THE ROLE OF LITERATURE IN FORMING THE HUNGARIAN NATIONAL CONSCIOUSNESS

304.2:316.022.4(=511.141)

821.511.141 (4)

Literature. Nation. National consciousness. National minority.

1

A köztudatban az utóbbi évtizedekben az irodalom közösségformáló szerepe leértékelődött. Pedig a művekben megnyilatkozó közösségi, nemzeti felelősség nem ütközik a művészet autonómiájával, hanem egyenesen abból következik.

A művészet autonómiája azt is jelenti, hogy ha az alkotót nemzeti közösségének sorsa izgatja, akkor arról kell vallania, azzal kell szembesülnie.

Ez a nemzetféltő, nemzeti sorskérdésekkel szembesülő magatartás fontos vonása irodalmunknak.

A magyar irodalom legjobbjai mindenkor felelősnek érezték magukat nemzetük sorsáért és jövőjéért.

A nemzet kollektív identitás, azaz közös azonosságtudat. Közös emlék a múltrol, közös helytállás a jelenben és közös terv a jövőre.

Az utóbbi években a szakirodalom alaposan föltárta a nemzetfogalom rendkívül összetett történetét, és bemutatta mai sokféleségét.¹ Európában ma nincs általánosan elfogadott jogi definíciója a „nemzet” fogalmának.²

Ez azonban egyáltalán nem csökkenti e fogalom jelentőségét, hanem körültekintő szemléletre kötelez. Mindenütt olyan nemzetfogalmat kell érvényesíteni, amelyik figyelembe veszi a helyi sajátosságokat, és tiszteletben tartja az alapvető emberi jogokat.

„Trianon megtanított arra, hogy nem az állam, hanem a nemzet az a nagyobb összekovácsoló történelmi fogalom, amelyben mindenki elfér, aki magyarnak vallja magát, függetlenül attól, hogy milyen határok húzta keretben kell élnie.”³

A nemzeti közösség összetartozásának legfontosabb tényezője a nemzeti tudat és a nemzeti önismeret. „Szellemi összetartó erő – a közérzés kohéziója nélkül nincs nemzet.”⁴

A nemzeti önismeret azonban nemcsak a közösség sajátosságainak tudatosítását és őrzését jelenti, hanem állandó alakítást, formálást, gazdagítást igényel. Ha a nemzet elveszti önazonosságának alapelemeit, nyelvét, történelmi tudatát, kultúráját, akkor megszűnik létezni.

Az azonosságtudat folyton alakul és állandó párbeszédben képződik. Azonosságunk és változásunk feszültsége éppúgy formálja, mint a kultúrák szembesülésének tapasztalata.

2

Nemzeti önazonosságunknak anyanyelvünk a legfontosabb tényezője. Egy-egy nyelv kialakulásának történelmi folyamata annak is biztosítéka, hogy az azonos anyanyelven beszélők között mély kapcsolat van. Az anyanyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem sajátos szemlélet, gondolkodásmód, sajátos logika is. Az anyanyelv „az etnikum egyéniségének lényegi meghatározója”.⁵ Megőrzi tapasztalatait, biztosítja folytonosságát. Az anyanyelvvél egy közösség történelmi tapasztalatainak, sajátos szemléletformáinak, közösségi titkainak is birtokába jut az ember.

A 18. század végén jelentős változás ment végbe a magyar nemzettudatban: a nemesi előjogokra épülő nemzettudattal szemben az értelmiség ekkor kidolgozott egy nyelvi alapon elgondolt egységesítő nemzeteszmet. A modern nemzeteszme alapkritériuma így a nyelvi egységesség lett.⁶

Magyarország történelmével magyarázható, hogy íróink és költőink a régi korokban és a huszadik században egyaránt sokszor érezték veszélyben a magyar nyelvet, a magyar identitást, ezért a magyar irodalomnak a magyar nyelv igen gyakori témája.

Irodalmunk a nemzeti kibontakozás idején szinte „szakralizálta” a magyar nyelvet, azonosította a nemzeti identitással.⁷

Trianon után ez a szakralizáció újra megerősödött, egyúttal azonban archaikus, sőt anakronisztikus jelleget is kapott, hiszen az anyanyelvet védő, értékeit tudatosító irodalomnak a reformkor, a nemzeti kibontakozás, az anyanyelvűség megteremtésének a korszaka volt a természetes ideje. Ez az archaizmus és anakronizmus azonban nem az irodalom bűne, hanem a történelemé.⁸

A világban ma több mint hatszázmillió ember él nemzeti kisebbségben. A kisebbségi sorsú nemzetrészek esetében egzisztenciális kérdés az anyanyelv, a kommunikáció folyamatait biztosító jelrendszer karbantartása, minőségének megőrzése.⁹

„Az emberi jogok korszerű értelmezésének tudománypolitikai konzekvenciája nem lehet más, mint hogy a kisebbségek igényt tartanak a kultúra egészének birtoklására, úgy is, mint az egyetemes műveltség eredményeinek befogadói és úgy is, mint annak további gazdagítói.”¹⁰

A magyarság anyanyelvvédő és az anyanyelv értékeit tanúsító irodalma az emberi szabadságigény és otthonosságigény egyetemes érvényű megnyilatkozása is.¹¹

3

Kultúránk legnagyobbjai időről időre megújították a nemzeti tudatot.

Irodalmunk egyik fő vonulatának minden időben a nemzeti felelősségtudat volt az ösztönzője. A régi századokban is ez vetette föl újra és újra a nemzeti lét „lenni vagy nem lenni” kérdését, mellyel Mohács óta folyton szembesül irodalmunk. A kiegyezés után némiképp háttérbe szorult ez a gond, Trianon azonban új dimenziókkal súlyosbítva tette ezt újra tragikusan időszerűvé.

Íróink mindenkor tudták és tudatosították azt, hogy a nemzet helyettesíthetetlen érték, melyet állandóan óvni és alakítani kell. Hittek abban, hogy az irodalom a személység és a közösség formálásának hatékony eszköze.

Irodalmunk időről időre nyilvánvalóvá tette azt, hogy a nemzettudat átértékelése, megtisztítása, kitágítása, humanizálása, szociális és morális értékekkel való telítése létfeltétele a nemzetnek.

A magyar nemzeti tudat formálásában kitüntetett szerepe volt annak a közéleti erkölcsi igényességnek, mely a gyarlóságainkkal szembenező nemzeti önbírálatban nyilatkozott meg.¹²

Czeslaw Miłosz szerint a közép-európai irodalmak legszembetűnőbb sajátossága a történelem állandó jelenléte.¹³ Ez a megállapítása reánk nézve különösen igaz.

A magyar történelem egyik jellegzetessége az, hogy Mohács óta az országot irányító politikai hatalom és a nemzet szellemiségét, lelkeségét kifejező irodalom csak egy-egy kivételes pillanatban találkozott, általában azonban szemben állt egymással.

Emellett Trianon óta a magyarság egyharmada az ország határain kívül él. Ezek a tények telítették és telítik ma is nemzeti sorskérdésekkel a magyar irodalmat.

Történelmünkkel szorosan összefügg az is, hogy a nemzetben feloldhatatlannak látszó ellentétek feszülnek egymásnak századok óta. A magyar irodalom gyakran vált a nemzeti azonosság mértékévé.¹⁴

Csak példaképpen utalok itt klasszikus irodalmunk egy-két alakjára.

A keresztény egységtudat és a teljes magyar magárahagyottság érzése talált feloldást a 15. századi magyar irodalomban abban az eszmében, hogy a magyarság a kereszténység védőbástyája. A haza és a kereszténység első összekapcsolása Janus Pannonius költészetében tűnik fel,¹⁵ majd magyar nyelven Balassi Bálint műveiben kap világirodalmi rangú kifejezést.

Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposza közösségformáló és cselekvésre mozgósító történelemértelmezés. Zrínyi írói életműve „a kora újkori nemzeti önismeretnek és identitástudatnak legmélyebb forrása”.¹⁶ Eposza „a *concordia Christiana* szellemében már a felekezeti identitástudaton felülemelkedő, szekularizált nemzet-tudatot tükrözi”.¹⁷

Nemzeti imádsággá is olyan verseink váltak, amelyekben a nemzet legmélyebb szándékai szólaltak meg. A jobb nemzeti sorsért könyörgő *Himnusz*, a hazához való hűség *Szózata* és a szabadság-küzdelem esküjét fogalmazó *Nemzeti dal*.

Katona József *Bánk bánját* a nemzeti függetlenséget, a nemzeti érdekegyesítést szorgalmazó eszméje emelte nemzeti drámává.

A magyar nyelv egyik legnagyobb mesterének, Arany Jánosnak az organikus nemzeti kultúra és történelmi tudat megteremtése volt a fő művészi törekvése.

Jellemző a magyar irodalom nemzeti felelősségtudatára, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát is a sajátosan magyar nemzeti sorskérdések felől szemlélte, nem törekedett idealizálásra, hanem olyan problémát látott a Monarchiában mint realitásban, amelyre a saját nemzeti nézőpontja felől kell választ adnia.¹⁸

4

A magyar irodalom és a nemzeti önismeret a 20. században is szorosan összekapcsolódik, bemutatására csak monográfiák vállalkozhatnának. Itt csupán jelzésszerűen utalok néhány modell értékű példára.

A magyar nemzeti tudat és önismeret történetében a 20. század legelején Ady Endre nyitott új horizontot. Egmaga érvénytelenítette a hivatalos magyar önszemlé-

letet. Nemzetfogalmának nem az eredet, hanem a magyar sors vállalásának a minősége adta a tartalmát: „Kitáruul *afelé karom*, / *Kit magyarrá tett értelem*, / *Parancs, sors, szándék, alkalom*.” Ady művészete máig ható érvényű modellje annak a szellemi-erkölcsi szuverenitásnak, amely a nemzet tetteit magának a nemzetnek az érdekében belülről bírálja.

A Trianonban bekövetkezett nemzeti tragédia ösztönözte a húszas-harmincas évek fiatal nemzedékének tagjait arra, hogy az addig a nemzet fogalmából kihagyott népréteget is a nemzetbe emeljék. A népi írók számára a nép az egész nemzetet jelentette. A népi jelzőt annak a politikai gondolkodásnak és cselekvésnek a jelölésére használták, amelyik egyszerre irányult a magyarság szociális és nemzeti problémáinak megoldására.

Ady nemzeti felelősségérzését leginkább közvetlenül Németh László és Illyés Gyula örökölte.

Németh László írói életművének összefogó, szervező elve a magyarság felemelésének a szándéka. Enciklopédikus műveltségét a magyarság erkölcsi minőségének javítására mozgósította. Az új magyar irodalom küldetését a nemzeti történelem, sors alakítására méltó és alkalmas erkölcsiség kialakításában jelölte meg. Regényeiben és drámáiban ennek a nagy tervnek, szándéknak az emberi akadályaival vetett számot. Esszéiben és tanulmányaiban a „minőség forradalmá”-t hirdette meg. A tragikus magyar sorsot pozitív feladattá, más nemzetek számára is példaadó küldetéssé akarta változtatni.

Közösségi sorsvállalás, felelősségérzet és művészi minőség találkozásának eredménye, hogy Illyés Gyula „korszakról korszakra megírta mindig a maga és nemzete katartikus nagy versét”.¹⁹ A 20. század körülményei között is képes volt érvényt szerezni annak a közösségért cselekvő költői magatartásnak, melynek nagy példáit a klasszikus magyar irodalom olyan alakjaiban látta, mint Zrínyi és Petőfi. Nagy versei – *Nem menekülhetsz*, *A Kacsalábonforgó Vár*, *Haza a magasban*, *Nem volt elég*, *A reformáció genfi emlékműve előtt*, *Egy mondat a zsarnokságról*, *Árpád*, *Bartók*, *Koszorú* – a magyar történelem egy-egy korszakának, egy-egy problémájának a nemzeti tudatot fölíráló megítélései. Nem egy esetben a magyar kultúra becsületének is védjegyei. Prózaí művei önéletrajza vonalán haladva adnak átfogó képet a huszadik századi magyar történelemről. Drámáiban sorra veszi a magyar történelem sorsdöntő helyzeteit, hogy az elmulasztott lehetőségek elemzésével új értelmű hazafiságra ösztönözzön.

A 20. század első felében a magyar irodalom nyilvánvalóvá tette azt, hogy a nemzettudat átértékelése, megtisztítása, kitágítása, humanizálása, szociális és morális értékekkel való telítése létfeltétele a nemzetnek.

5

Súlyos vesztesége a magyarságnak, hogy a második világháború utáni korszakváltás nem a magyar szellemiségben kimunkált szellemi-erkölcsi értékek alapján történt, hanem a nemzetet elnyomó idegen nagyhatalom érdekei szerint.

A kommunista diktatúra betiltotta a nemzeti irodalom sokszínűségét: minden polgári értéket száműzött, a nemzeti érzést, a nemzeti gondolatot pedig nacionaliz-

musnak bélyegezte és üldözte. Kirekesztette a nemzetből a Trianonban elszakított magyar nemzetrészeket éppúgy, mint a nyugati magyarságot.

A diktatúra azonban nemcsak mérhetetlen szellemi-erkölcsi károkat okozott irodalmunkban, hanem ellenállást is kiváltott.

Az ezerkilencszázötvenes évek elejétől a rendszerváltozásig tartó évtizedek irodalma úgy is olvasható, mint a magyarság szellemi-erkölcsi szabadságharcának esztétikai foglalata.

Illyés 1950-ben írt *Egy mondat a zsarnokságról* című verse elementáris erővel nevezi meg a zsarnoki uralom alá kényszerített ember alapélményét, a teljes kiszolgáltatottságot. Ez a vers csak az 1956-os forradalom idején jelenhetett meg, s utána harminc éven keresztül, amíg a hatalom önmagára ismerhetett benne, újra tiltott mű volt, de már benne élt a nemzet tudatában.

A magyarság lealázása ellen már az ötvenes évek első felében remekművek tiltakoztak: *Tékozló ország, Gyöngyszoknya, Galilei, Bartók, Szerelem, Niki*. Elemi emberi jogokat és értékeket vettek védelmükbe a diktatúrával szemben. „Mert növeli, ki elfödi a bajt” – idézhetjük Illyés versének szállóigévé vált szavait. Juhász Ferenc történelmi tárgyú eposza azt tanúsította, hogy „a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség”. Déry kutyatörténetének nemzeti tudatot formáló üzenete pedig az volt, hogy „a szabadságot nem lehet semmivel sem helyettesíteni vagy pótolni”.

Irodalmunk így készítette elő a nemzet szellemiségében az 1956-os forradalmat és nemzeti szabadságharcot, melynek legjobb íróink műveikkel is cselekvő résztvevői voltak.

Az 1956-os forradalom leverése után Magyarországon az irodalom a hatalom harmonikázó prése alatt folytatta küzdelmét az emberhez méltó életért.

Megtartó szellemi-erkölcsi erőt sugárzó művek sorát idézhetjük emlékezetünkbe ezekből az évtizedekből is.

Itt most csupán utalni tudok három fő tendenciára, melyek a hazugságra épült, diktatórikus és nemzetellenes politikai rendszerrel szemben erősítették, tisztították a nemzeti önismeretet és öntudatot. Ez a három fő tendencia: a személyiség autonómiájának, szabadságának védelme, a szétdarabolt, szétszórt magyarság szellemi összetartozás-tudatának helyreállítása és a magyar nemzetellenes történelmi tudat korrekciója.

Ezt a három problémakört veszem most sorra, mindegyiket művek sokaságával kellene bemutatni. Itt azonban most csak jelzést adhatok róluk.

1. A személyiség autonómiájának védelme

A diktatúra fő ellenfele az autonóm személyiség volt. Az irodalom az elemi erkölcsi normákat is semmibe vevő politikával szembeszállva védte az emberi méltóságot, igényességet, az autonóm személyiség értékeit. Sok-sok változatban mutatta meg azt, hogy „az ember megcsúfolásával istent sem lehet szolgálni”.²⁰

Nagy László költészetének fő iránya a társadalmi zülléssel szembeforduló művészi küzdelem. A *Menyegző*, a *Medvezsoltár*, a *Balassi Bálint lázbeszéde*, a *Gyászom a Színészkirályért* és még oly sok nagy verse a társadalmi züllés leleplezése és a fenséges emberi magatartás példája.

Csoóri Sándor írói világgképét áthatja a nemzeti felelősségtudat. Küldetésének vallja a fölismert és a kimondott igazságok közötti távolság megszüntetését. Művei szemléleti tágasságot, hangulati, érzelmi, gondolati gazdagságot sugároznak. Személyessége életművének hitelesítő középpontja. Írásai mindig eszméltető hírekkel, fölrazó gondolatokkal, érzésekkel lepnek meg. Művészetének vallomásos közvetlenségével is ösztönzi olvasóit a teljes belső szabadságra, a nemzeti, közösségi ügyekben való tájékozódásra és felelősségteljes cselekvésre.

Nagy Gáspár szerint a költőnek emlékeznie „esküdt kötelesség”, s nem lehet kisebb ambíciója, mint hogy éppen azt nevezze néven, amit a bölcs megfontolás, a gyávaság, az önmagát túlélő hatalom elhallgatni parancsol. Emlékezni, látni, megnevezni és sohasem félni – eme szemléleti alapelvek szerint épül költészetének morális és poétikai rendje. A hazugság, a történelmi tudatzavar, a történelmi és kulturális nemzetszűkítés, az öncsonkítás ellen küzdve adott és ad példát arra, hogy modernség és közösségi küldetés, hagyományok gazdag sokféleségéhez való kötődés és korszerűség, erkölcs és esztétikum nem kizárják, hanem feltételezik egymást. Nemcsak néhány történelmi jelentőségűvé vált versével járt ösztönzőn, eszméltetőn előtte a magyarországi és kelet-közép-európai változásoknak, hanem egész habitusával, tisztaságot sugárzó és követelő magatartásával.

2. A szétszórt magyarság szellemi összetartozás-tudatának helyreállítása

A kommunista diktatúra kirekesztette a magyar nemzetismeretből és nemzeti önismeretből a határon túli magyarságot. A kisebbségi magyarságot kiszolgáltatta a többségi államok asszimilációs törekvéseinek, a nyugati magyarságot pedig elleneknek minősítette.

E példátlan önszemléleti korlátoltságot, nemzetszűkítést a magyar irodalom sohasem fogadta el, de a hatvanas évek közepéig szinte semmit nem tudott ellene tenni. A hetvenes évek elejétől kezdve azonban – a diktatúra lágyulásával párhuzamosan – irodalmunk folytonos küzdelemben kiharcolta a magyarság szellemi összetartozásának, egységes szemléletének a lehetőségét.

A kisebbségi magyar irodalmak a magyar irodalom egységén belül magukon viselik a kisebbségi magyarság külön sorsának jegyeit. A hetvenes-nyolcvanas évektől irodalmunk élvonalához tartozó művek sora világította meg – gazdag esztétikai változatokban – a kisebbségi léthelyzet sajátos dimenzióit, mindenekelőtt a kisebbségi személyiség és közösség önvédelmi küzdelmét. Ez előbb a kisebbségi magyarság sajátosságának, nemzeti identitásának védelmében, majd a szétszóródás és a kisebbségi elidegenedés groteszk fantasztikummal elegyített bemutatásában nyilvánult meg.

Művek tucatjait idézhetjük, melyek az elemi emberi normák megsértését panaszolják. A kiszolgáltató ember keserűségéről adnak számot. S változatos esztétikai formákban keresik a kisebbségi személyiség és közösség emberhez méltó létlehetőségeit, más közösségekkel egyenlő létesélyeit.

Sütő András – *Erdélyi változatlanságok* című könyvében – sokszor idézi a svájci kantonok, finn, olasz, spanyol autonómiák példáját. Ezek azt bizonyítják, hogy a kisebbségek emberhez méltó élete nem illúzió csupán, hanem megvalósítható lehetőség.

A kisebbségi és a nyugati magyar irodalmak természetes integrálása a magyar irodalomba teljessé és összetetté tette a magyar irodalom nemzeti önismereti képét.

3. A történelmi tudat korrekciója

A kommunista hatalom történelmi amnéziát parancsolt a nemzetre. Eltiltotta a nemzetet saját történelmétől, eltiltotta önmagától. Gátolta a nemzet történelmi önismeretét, nemzeti létéhez szükséges azonosságtudatának kialakítását. A történelmi amnéziával és kódósítással szállt szembe irodalmunk sok-sok maradandó alkotása.

A világháborús szerepükről kialakított torz tudatot olyan művek korigálták, mint a *Magyarok*, a *Kompország katonái*, a *Magyar apokalipszis*. Hosszan folytatható lenne a sor.

Most azonban az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc félévszázados évfordulóján inkább róla szólok néhány szót.

1956 a forradalmak világtörténetében vált fordulóponttá, mert nem egyetlen kizsákmányolt osztály, nem egyetlen elnyomott népréteg kereste benne a maga igazát, hanem a totális emberi kiszolgáltatottság ellen lázadt fel egységesen egy egész nemzet. Ebben a forradalomban a megnyomorított, kiszolgáltatott tömegeből újra megszületett a magyar nemzet. Nem véletlen, hogy az *Irodalmi Újság* forradalmi száma 1956. november 2-án Petőfi *Ismét magyar lett a magyar* című versével indult. A nemzet szabadság-akarata kapcsolta össze a magyar történelemnek ezt a két eszményi pillanatát: 1848. március 15-ét és 1956. október 23-át. 1956. november 2-án íróink arról tanúskodtak az *Irodalmi Újságban*, hogy csodát művelt az „emelkedő nemzet” (Németh László), kivíta történelmének „legnagyobb és első győztes forradalmát” (Déry Tibor), a magyarság „az emberi fajta csillagfénye lett” (Örkény István).

Aztán 1956. november 4-én a szovjet hatalom fegyvereivel uralomra segített áru-ló vette át az ország irányítását. Kormányprogrammá lett a forradalom ellenforradalom-má nyilvánítása és iszonyú megtorlása, a nemzeti érzés, önismeret, öntudat megsemmisítése.

1956 novemberében száznál több neves magyar értelmiségi – köztük Kodály Zoltán, Németh László, Déry Tibor, Veres Péter – nyilatkozatban vallotta meg – ezért ha kell a halált is vállalva – teljes egyetértését a magyar szabadságharc hőseivel, s tiltakozott a forradalmárok letartóztatása és deportálása ellen.

Az Írószövetség 1956. december 28-ai közgyűlése pedig Tamási Áron *Gond és hitvallás* című memorandumával fogadott hűséget „a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett”.²¹

A hatalmas idegen túlerő és az azt szolgamód kiszolgálók tömege azonban elérte azt, hogy a népesség legnagyobb részében hamarosan mélyre szálltak a forradalom eszméi. Morális nemzetvesztés történt, a többség csöndes kiegyezése a hatalommal. „Átváltoztak a béklyók cukorral cifra pereccé.”²²

Mégis, a szabadságnak a forradalomban átélt nagyszerű pillanatai és a forradalom soha meg nem cáfolt eszméi a nemzet belső, megtartó erejévé váltak az újabb hódoltság évtizedeiben. S egyre visszafoghatatlanabban szólaltak meg, követelték igazságukat.

A nyugati magyar írók hivatásuknak tekintették és tekintik ma is a forradalom eszméinek őrzését, dokumentumainak összegyűjtését, történetének tárgyilagos ér-

telmezését. A forradalomról szóló műveik a rendszerváltozásig legális úton nem kerültek be Magyarországra, a nemzeti tudat formálásában mégis fontos szerepet játszottak, mert sokféle módon eljutottak a magyarországi értelmiség legjobbjaihoz.

Magyarországon évtizedekig csak metaforikus költői áttételekben, rejtjeles beszéddel lehetett szóbahozni a forradalom emlékét és eszméit. Az értelmezők nem világíthatták meg az „erős metaforák” üzenetét, mert az az írók elleni följelentés lett volna.

Március vagy Petőfi szólítása az októberi forradalom szólítása is volt a magyar irodalomban.

A prózairodalom az okkereső tárgyilagos számbavétel módszerével, a hatalom által okozott sérelmek megmutatásával próbált először tárgyilagosan számot vetni 1956-tal, de ennek a törekvésnek is gátat szabott a politika.²³

1956 három évtizeden keresztül tabutémának számított Magyarországon. Ez pedig lehetetlenné tette a reális történelmi tudat kialakítását. „Olyan ez, mintha egy drámában csakis a mellékszereplők mondatai hangoznának el, csak fojtott, részleges utalásokból sejthetnénk, hogy a főszereplők miféle vélt vagy valóságos eszmék nevében csaptak össze. Holott annak, amit félig írtak meg, amit félig mondtak csak el, a másik fele elintézetlenül ott izzaposodik a valóság alján, a tudatunkban, a történelemben”²⁴ – írta Csoóri Sándor 1968-ban *A kiegyensúlyozottság ára* című esszéjében.

A „fölsimerhetetlenre pofozott őszi hónap”²⁵ sokféle áttételben, utalásban kért szót irodalmunkban.

Petri György titokban terjesztett verse (*Személytelen voltál, mint a többi*) már a mártír miniszterelnök alakját és sorsát idézte föl:

*De emlékezni szabad
a vonakodó, sértett, tétova férfira,
akibe mégis
fölszivároghatott
düh, káprázat, országos vak remény,*

*mikor arra ébredt
a város: lövik szét.*

1984-ben pedig Nagy Gáspárnak a cenzúrán véletlenül átcsúszott verse antigonéi parancsként mondta ki azt, hogy a forradalom mártírjait:

*egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezNI*

A hatalom megfoszthatta állásától a bátor költőt, a kimondott igazsággal szemben már tehetetlen volt. „Ez a vers egy szál virág egy ma még nem létező síron, de meglesz a sír, s rajta lesz a virág” – mondta Csoóri Sándor 1985. március 12-én Nagy Gáspár írószövetségi perén. A következő évben egy másik Nagy Gáspár-versben Kádár János Júdás szerepében ismert magára.

1956 októberének igazsága már kiiktathatatlanul helyet kért az ország nyilvánosságában is, s egyre egyértelműbben és egyre gyakrabban kérdőjelezte meg a forradalom elárulására épített rendszert.

A rendszerváltozás utáni időszak politikai küzdelmei háttérbe szorították a nemzet tudatában irodalmunk magasabb nézőpontú értékeit. Pedig a globalizálódó világban a személyiség és a közösség legfontosabb védelme a nemzeti összetartozás érzése lehetne.²⁶

Az egészséges nemzeti tudat létszükséglete minden olyan közösségnek, amelyik meg akar maradni. A globalizáció megsemmisítő tendenciáinak csak olyan nemzet tud ellenállni, amelyik nem végtelenen különböző, egymással szemben álló részekből áll, hanem amelyik nemzeti közösségként tud dönteni létének legfontosabb kérdéseiben.²⁷

Jegyzetek

1. S. Varga Pál, Debreczeni Attila munkái.
2. A „nemzet” fogalma. (A Frunda-jelentés). *Pro Minoritate*, 2005/Tél, 111. p.
3. Benkő Samu: Hitkeresés évadján. In uő: *Monológ alkonyatban*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2005, 265. p.
4. Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Budapest, Magvető, 1979, 246. p.
5. Gáll Ernő: A sajátosság méltósága és ami mögötte van. In uő: *A sajátosság méltósága*. Budapest, Magvető, 1983, 94. p.
6. (Bíró Ferenc könyve alapján) Debreczeni Attila: Nemzet és identitás. In Bényei Péter (szerk.): *Nemzet – identitás – irodalom*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 201. p.
7. Uo.
8. Sütő András *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című könyvéről írta Alexa Károly: „A vállalkozás – 1977-ben szépíró író nyelvvédő traktátust – archaikus. És régies a szó is, amit s amivel véd. Nem XX. századi. Utoljára a reformkorban jeletette a szó pusztá önmagával a szólhatást, a megszólalást, a pusztá szóért való szóemelést. Nem a mi dolgunk, a történelemé, hogy elszámoljon emiatt – e visszakanyarodásért – önmagával” (Alexa Károly: Maros menti Parainézis. *Kortárs*, 21. évf. (1977) 12. sz. 2000. p.).
9. Benkő Samu: *A romániai magyar tudomány helyzete és az Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület feladatai*. Budapest, Akaprint, 1993, 13. p. (idézi uő: *Monológ alkonyatban* 16. p.).
10. Uo. 13. p.
11. Minderről részletesen Görömbei András: Az anyanyelv védelmének változatai a kisebbségi magyar irodalmakban. In uő: *Irodalom és nemzeti önismeret*. Budapest, Nap Kiadó, 2003, 63–79. p.
12. Benkő Samu: *Monológ... 267. p.*
13. Miłosz, Czesław: A mi Európánk. In uő: *A kétségbeesés tisztasága*. Budapest, Osiris, 2000, 321. p.
14. Szegedy-Maszák Mihály: Nemet, nyelv, irodalom az egységesülő világban. In uő: *A megértés módzatai: fordítás és hatástörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003, 18. p.
15. Deér József: A magyar nemzeti öntudat kialakulása. In *A magyar esszé antológiája. Sorskérdések I.* Válogatta és szerkesztette Domokos Máttyás. Budapest, Osiris, 2006, 108. p.

16. Bitskey István: Virtus és poézis. Az önszemlélet és nemzettudat toposzai Zrínyi műveiben. In Bényei Péter (szerk.): *Nemzet – identitás – irodalom*. 52–62. p.
17. Vö. Imre Mihály: Nemzeti önszemléletünk XVII. századi változatai. In Erdmann György (szerk.): *Körösök vidéke*. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1989, 6–7. p.
18. Gángó Gábor: *Az Osztrák–Magyar Monarchia irodalmi ábrázolása Jókaitól Esterházyig*. Kézirat.
19. Csoóri Sándor: Illyés Gyula köszöntése. In uó: *Tenger és diólevél*. 1. köt. Budapest, Püski Kiadó, 1994, 395. p.
20. Illyés Gyula: Kegyenc. In uó: *Drámák*. 2. köt. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969, 377. p.
21. Tamási Áron: Gond és hitvallás. In uó: *Zeng a magosság*. Szerkesztette Tamás Menyhért. Budapest, Nap Kiadó, 1999.
22. Nagy László: Medvezsoltár. In uó: *Versek és versfordítások*. 1. köt. Budapest, Holnap Kiadó, 2004, 355. p.
23. Még a legjobb ilyen műben, Sánta Ferenc *Húsz óra* című regényében is kellett egy Igazgató.
24. Csoóri Sándor: A kiegyensúlyozottság ára. In uó: *Tenger és diólevél*. 1. köt. 223. p.
25. Nagy Gáspár: Benézünk majd a Múltidőbe... ősszel. In uó: *Szabadrabok*. Debrecen, Kosuth Egyetemi Kiadó, 1999, 178. p.
26. Bogár László: *Magyarország és a globalizáció*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 144. p.
27. Vö. Andrásfalvy Bertalan: Mit nevezhetünk magyarnak? In Romsics Ignác–Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, Habsburg Történelmi Intézet–Rubicon Kiadó, 2005, 35. p.

ANDRÁS GÖRÖMBEI

THE ROLE OF LITERATURE IN FORMING THE HUNGARIAN NATIONAL CONSCIOUSNESS

The study analyses that at present the role of the literature to form the community is being reduced, although communal, national responsibility present in the works do not come into conflict with the autonomy of art, on the contrary, it results from it. Today in Europe there is no generally accepted legal definition of the „nation“ concept, although recently scientific literature revealed the extremely complex meaning of the concept of the nation. The most important factor of the relation of national community is national consciousness and self-knowledge. The most important factor of our national self-identity is our mother language. Although mother language is not only a communication tool, but a specific approach, way of thinking, specific logic. The mother language is the substantial determinant of an ethnical group's individuality. It preserves its experience, ensures continuity. With the mother language one acquires even historical experience of a community, specific attitude forms, and community secrets as well. During the decades of communism it was the protection of an individual's autonomy, rebuilding of the scattered Hungarian spirit relation consciousness, and the correction of the historical consciousness, that were the poets and writers faced against power in favour of national consciousness and self-consciousness protection.